

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/1—2

**БЕОГРАД
1979.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

О неким појавама амбигвитета у вези са комбиновањем детерминације и координације (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	3—20
Два „неправилна“ глагола VIII (Белићеве) врсте (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ)	21—33
О појави термина <i>речник</i> и његовој афирмацији у српској лексикографији (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	34—39
Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода с ос- новом на групу сугласника (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	40—55
Из терминологије народних радиности	
Номинација цвјетног праха у стручној и народној пчеларској терминологији (САВО ПУЈИЋ)	56—62
Језичка култура	
Неки проблеми савремене језичке културе (АСИМ ПЕЦО)	63—66
Употребна вредност језика (СМИЉКА ВАСИЋ)	66—68
Путеви и услови сређивања наше језичке норме (МИТАР ПЕШИКАН)	68—80
Незнање које се јавно препоручује (МИЛОРАД СИМИЋ)	80—81
<i>Русоов</i> , а не <i>Русовљев</i> (ЈОРДАН МОЛОВИЋ)	81
Наш језик у страним факултетским програмима	
Нека питања методике рада на творби речи (МАРИЈАНА КИРШОВА)	82—91

О НЕКИМ ПОЈАВАМА АМБИГВИТЕТА У ВЕЗИ СА КОМБИНОВАЊЕМ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ И КООРДИНАЦИЈЕ*

У в о д

Реченицом: *Купићу сиву кошуљу и џемпер* говорник би код пажљивог саговорника вероватно изазвао недоумицу о томе да ли само кошуља треба да буде сива или и џемпер. При том говорник по свој прилици не би био свестан ефекта који изазива његова изјава јер је, без обзира на избор куповине, у оба случаја изабрао језички адекватну, и сасвим обичну, формулацију за обавештење које жели да пружи саговорнику. Па ипак, саговорникова недоумица би била потпуно оправдана пошто је ова реченица заиста двосмислена. По томе се она разликује од реченица: *Купићу џемпер и сиву кошуљу* и *Купићу сиву кошуљу и сив џемпер*, које недвосмислено указују на предмет куповине.

Амбигвитет прве реченице везан је за израз *сиву кошуљу и џемпер*, тј. за израз састављен од реченичних делова са еквивалентном функцијом. Према томе, реч је о синтаксичкој конструкцији која се обично назива координативном (напоредном) синтагмом или пак истоврсним деловима реченице¹. Међутим, амбигвитет овде не настаје због координације, него због комбиновања детерминације са координацијом, или, тачније, због недовољне диференцираности неких конфигурација којима се реализују извесне овакве комбинације. Дакле, са гледишта продукционе примене језичког система, овде је у питању појава да два, или више од два, значења везана за координирање појмова могу у одређеним случајевима имати подударне, тј. хо-

* Овај рад се штампа као реферат за IX конгрес југословенских слависта.

¹ Преглед главних типова амбигвитета везаних за координативне конструкције, укључујући и тип о коме ће овде бити речи, може се наћи у: Petr Pičha, *On the Problem of Co-ordinate Conjunctions in the Analysis of Czech*, in: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, vol. 1, 1966, 195—217; Simon C. Dik, *Coordination. Its implications for the theory of general linguistics*, Amsterdam, 1972, 227—249.

монимне, конфигурације језичких знакова као овоје експоненте (реализације). А са гледишта конкретних, реализованих реченица, односно са гледишта интерпретационе примене језичког система, овде се ради о могућности, и легитимности, приписивања два или више значења истој конфигурацији језичких знакова, тј. о двозначним односно вишезначним конфигурацијама.

Прва наведена реченица и њој сличне могу, дакле, да изазову недоумицу или пак да доведу до неспоразума — ако саговорник уочи само једно од могућих значења, и то паразитско, а не оно које је говорник хтео да изрази. Ипак, до оваквих недоумица или неспоразума не долази често. Разлог је у томе што ефекат недовољне формалне диференцираности дате конфигурације може бити компензиран, односно неутралисан другим моментима: осталим формалним аспектима датог израза, семантичким односима међу употребљеним лексемама, информацијом коју говорник већ поседује или коју му пружа претходни контекст или говорна ситуација, или, најчешће, комбинацијом оваквих фактора. Штавише, и даља комуникација може да упути саговорника на исправну интерпретацију. Једном речи, за разумевање оваквих реченица релевантан је велики број фактора, који се, уз то, могу јављати у различитим комбинацијама.

Друга и трећа реченица показују још један важан аспект овог проблема: наиме, напореда са вишезначном конфигурацијом могу постојати и једнозначне конфигурације синонимне са вишезначном у једном од њених значења. Ове конфигурације пружају могућност да се жељено значење недвосмислено изнесе, односно да се престилизацијом оригиналне реченице значење које је говорник (писац) желео да саопшти диференцира од паразитског значења. И мада, као што је речено, постоји мала вероватноћа да ће приликом комбиновања детерминације и координације доћи до неспоразума, ипак је са гледишта успешне комуникације корисно не само бити свестан таквих опасности него и алтернативних једнозначних формулација.

Циљ овога рада је зато трострук: да се одреди природа, односно разлог појаве наведеног типа амбивитета; да се утврде релевантни фактори, тј. формални, семантички и ситуационо-контекстуални моменти који доводе до амбивитета или га пак уклањају; и најзад, да се утврде синонимне формулације којима се амбивитет може избећи.

Ови проблеми биће проучени на двочланим именичким копулативним синтагмама са везником *и* и са придевским речима и зависним падежима као детерминативима. Наиме, ове син-

тагме су довољне да се осветле сви главни моменти дате проблематике, а резултати испитивања оваквих синтагми умногоме се могу применити на остале координативне конструкције.

Природа амбигвитета

Амбигвитет израза типа *сива кошуља и џемпер* или *џемпер и кошуља сиве боје* може се окарактерисати као неодређеност обима детерминације у односу на координативну конструкцију односно као могућност двојаког приписивања садржаја детерминатива члановима координативне конструкције. Наиме, у оваквим изразима садржај детерминатива може да се припише или само члану координативне конструкције уз који стоји детерминатив или и осталим члановима. Према томе, смер детерминативне функције је делимично јасан, јер се детерминатив свакако односи на реч уз коју је употребљен, али остаје отворено питање да ли је детерминација ограничена само на ту реч или не, што значи да постоји могућност преуске или прешироке интерпретације.

Разлог оваквог амбигвитета је могућност *дистрибутивне (протегнуте, имплициране) детерминације* чланова координативне конструкције. Наиме, приписивање идентичног детерминативног садржаја члановима координативне конструкције обично се врши тако што се детерминатив употреби само уз један члан (с тим што придевски атрибут с њим и конгруира), а уз остале се само подразумева. То, међутим, значи да се таква конфигурација поклапа са конфигурацијом у којој је одређен само један члан — онај са детерминативом. Другим речима, конфигурација са једнократном употребом детерминатива може послужити и за једночланску и за вишечланску детерминацију, и самим тим је вишезначна.

Конфигурациони фактори

Основни аспекти конфигурације

За овај тип амбигвитета релевантне су, пре свега, три врсте конфигурационих фактора: (1) они аспекти конфигурације у којима може да дође до формалног подударана једночланске и вишечланске детерминације, тј. потенцијално хомонимогени аспекти, а то су број и, код конгруентних речи, облик детерминатива; (2) аспекти који се тичу могућности дистрибуције (протезања) значења једнократно употребљеног детерминатива, а то су избор члана уз који ће бити употребљен детерминатив и по-

ложај детерминатива у односу на тај члан, као и постојање и начин реализације других детерминатива, и предлога; (3) употреба сигнала интеграције и сегментације, тј. везника (међучланских и антецедентних), пауза и знакова интерпункције, дакле оних компоненти конфигурације које потенцијално могу да екоплицирају везе делова координативне конструкције.

Број детерминатива. — Што се броја детерминатива тиче, вишечланска детерминација може да се реализује на два начина: употребом детерминатива уз сваки члан координативне конструкције и једнократном употребом детерминатива. У првом случају сваки члан је детерминисан на начин на који би био детерминисан и ван координативне конструкције; зато је таква детерминација потпуно експлицитна, али некономична. У другом случају искоришћена је чињеница да се ради о координираним детерминативима (одређеницама) односно о паралелној детерминацији и редундантни детерминативи су елиминисани, те је конфигурација мање експлицитна, али економичнија. Стога је разумљиво што овај други начин представља уобичајени облик вишечланске детерминације, док се поновљена детерминација, која се углавном среће у вези са антепозитивним детерминативима, јавља или као стилски немотивисана маргинална варијанта, или као емфатична варијанта, или као варијанта условљена потребом експлицитног изражавања.

За проблем амбивитетета овде су битна два момента: прво, да се уобичајени начин вишечланске детерминације, тј. дистрибутивна употреба детерминатива, у погледу броја детерминатива поклапа са једночланском детерминацијом; и друго, да се понављањем детерминатива, нарочито кад је реч о антепозиционим одредбама, вишечланска детерминација може једнозначно формулисати.

Напомене:

1. У неким случајевима је једнократна или вишекратна употреба детерминатива за вишечланску детерминацију условљена извесном разликом у значењу; нпр. израз *неки човек и жена* може да упућује на то да се ради о супрузима, док у изразу *неки човек и нека жена* такве индикације нема.

2. Квантификатори се увек понављају; нпр. каже се: *четири кандидата, два студента и две студенткиње*, а не: *четири кандидата, два студента и студенткиње*.

3. Ако су чланови координативне синтакме семантички срасли, нпр. *кост и кожа*, или означавају јединствени појам, нпр. *Босна и Херцеговина* (= Република БиХ), онда се детерминатив

не понавља, али су овде за интерпретацију од значаја семантички фактори (в. стр. 16).

4. Уколико се грамички број чланова координативне синтагме не поклапа, онда постоји тенденција да се антепозитивне одредбе понављају, односно постоји мања вероватноћа да ће се једнократно употребљени детерминатив интерпретирати дистрибутивно (уп. *сива кошуља и џемпери* или *сиве кошуље и џемпер* : *сива кошуља и џемпер* или *сиве кошуље и џемпери*)².

Облик конгруентног детерминатива. — Ако се вишечланска детерминација реализује једнократном употребом конгруентне речи, ова може конгруирати или са целом координативном синтагмом, нпр. *џемпер и кошуља упрљани уљем*, или пак само са речју уз коју стоји, нпр. *сива кошуља и џемпер*. У првом случају ради се, дакле, о глобалној вишечланској детерминацији, а у другом о дистрибутивној (протегнутој) вишечланској детерминацији. Овај други начин карактеристичан је за неразвијене конгруентне атрибуте (изузев неких специјалних случајева, нпр. *Драги моји Милоше и Надо!* и сл.), док се глобална конгруенција јавља код придевских атрибута развијених зависним падежом, а сем тога код предикативне и полупредикативне детерминације (придев употребљен као именски део предиката, атрибутско-прилошка одредба или апозитив), а и код релативних заменица.

Што се амбигвитета тиче, хомонимност једночланске и вишечланске детерминације постоји тамо где је употребљена дистрибутивна детерминација, тј. тамо где детерминатив конгруира са речју уз коју стоји као да ова није координирана. Глобална детерминација би, бар на први поглед, требало да искључи појаву амбигвитета, јер је код ње обим детерминације експлициран употребом глобалне конгруенције. Међутим, ако реч уз коју детерминатив стоји захтева исту такву конгруенцију, онда се ту једночланска и глобална детерминација ипак формално подударају; нпр. *кошуље и џемпери испрљани уљем*. С друге стране, пошто глобална и дистрибутивна детерминација стоје у скоро комплементарној дистрибуцији, овај конфигурациони аспект не пружа много могућности за једнозначну преформулацију двозначних израза.

Распоред детерминатива. — Распоред дистрибутивно употребљеног детерминатива треба да буде прилагођен његовој функцији. При том појам распореда овде треба схватити у ширем смислу: не само као распоред одређеног детерминатива унутар координативне синтагме, него као корелацију избора детермината уз који ће се употребити (и са којим ће евентуално

² И проблем односа родова је овде од значаја.

контруирати) експлицирани детерминатив и положаја који ће детерминатив заузети уз тај детерминат. Ова два момента се, наиме, комбинују тако да детерминатив дође испред или иза координативног низа, тј. да детерминати образују континуирану секвенцу. Другачије речено, антепозитивна одредба стоји испред првог члана, а постпозитивна (или инвертована антепозитивна) иза последњег; нпр. *сива кошуља и џемпер : џемпер и кошуља сиве боје*.

Дакле, дистрибутивна функција се не може приписати било коме детерминативу, него само оном који заузима одређени положај у односу на координативни низ. То у исто време значи и да варирање редоследа детермината и положаја детерминатива може да послужи као један од начина да се једночланска употреба диференцира од вишечланске (дистрибутивне), нпр. *џемпер и сива кошуља* или *кошуља сиве боје и џемпер*.

Напомене:

1. Кад је реч о првом члану координативног низа, тј. оном који прегходи појави координације, горње правило треба мало ублажити јер се ту срећу неки изузеци у вези са постпозитивним одредби. Један такав изузетак, условљен енклитичком природом детерминатива, јесте данас више-мање архаичан адноминални посесивни енклитички датив, нпр. *отац му и мајка* (= његов отац и мајка). А понекад се јављају слични примери и са другим посесивним одредбама. *Радости њене и жалости долазиле су потпуно случајно...* (М. Црњански, Сеобе I).

2. Варирање распореда може бити спојено са променом типа детерминатива, нпр. *сива кошуља и џемпер* → *кошуља сиве боје и џемпер*. У том случају детерминат не мења своје место.

Присуство других детерминатива и предлога. — За идентификовање обима функције неког детерминатива, нарочито кад се ради о антепозитивним одредбама, релевантно је и присуство (коокуренција) других детерминатива, а и предлога. Наиме, дистрибуција значења антепозитивног детерминатива могућа је само онда ако између њега и детермината на који треба да се протегне његово значење не стоји детерминатив истог или ширег ранга или пак неки предлог. Дакле, док се придев *сив* у примеру *сива кошуља и џемпер* може схватити као дистрибутивно употребљен, то није могуће у примерима: *сива кошуља и плав џемпер* (детерминатив истог ранга), *(Маркова) сива кошуља и Николин џемпер, (моја) сива кошуља и његов џемпер, (ова) сива кошуља и онај џемпер* (детерминативи ширег ранга), *на сивој кошуљи и по џемперу* (предлог). Ако овде треба реализовати вишечланску детерминацију, она се може извршити само понав-

љањем детерминатива, нпр. *сива кошуља и сиви и плави џемпер*, *Маркова сива кошуља и Николин сиви џемпер*, на сивој кошуљи и по сивом џемперу. При том, у случају постојања детерминатива истог ранга поновљени детерминатив се мора с њим координирати (уп. *сиви и плави џемпер*), а ако се оба детерминатива тичу истог аспекта детермината (нпр. боје), онда је приписивање значења поновљеног детерминатива на одговарајући начин сужено. Наравно, ако је значење таквих детерминатива инкопатибилно, онда до понављања неће доћи, односно таква комбинација би звучала необично (уп. *чиста кошуља и чисти и прљави џемпер*).

Кооуренција различитих детерминатива односно детерминатива и предлога двоструко је релевантна за проблем амбигвитета. С једне стране, она може да делује као неутрализатор двозначности тиме што искључује евентуалну дистрибутивну интерпретацију неког детерминатива. С друге стране, могућност да се дистрибутивно употребљени шири детерминатив или предлог понови и тиме опраничи обим потенцијалне примене ужег детерминатива представља један од начина за једнозначну преформулацију датог израза; уп. *Маркова сива кошуља и џемпер* : *Маркова сива кошуља и Марков џемпер*; *са сивом кошуљом и џемпером* : *са сивом кошуљом и са џемпером*.

Напомене:

1. Постојање односно понављање ужег детерминатива не омета дистрибутивну интерпретацију ширег, а ни детерминатив не омета протезање предлошког значења.

2. Предлози *међу* и *између* се не понављају.

3. Пошто се у неким случајевима због семантичких разлога намеће протезање детерминације (в. стр. 15), поједини детерминативи се могу тумачити дистрибутивно и поред понављања предлога, нпр. *на Марковој кошуљи и на џемперу*.

Везници, паузе, зарези. — Што се обично, међучланског везника и тиче, његова употреба или одсуство (асиндет) нису од значаја за дистрибутивно значење детерминатива. Међутим, употреба, или тачније речено положај, антецедентног и (у оквиру експресивног полисиндета) може у извесним реченицама послужити као индикатор обима функције антепозитивног детерминатива. Један такав случај илуструје следећа реченица (у којој се, истина, детерминатив приближава атрибутско-прилошкој одредби): *Ово себи у задатак нису ставиле ни земље које имају далеко развијенију и привреду и школство* (НИН, 8. IV 1979, стр. 38). У тој реченици се ради о дистрибутивној детерминаци-

ји, док би употреба антецедентног везника испред целог израза (... и далеко развијенију привреду и школство) указивала на једночланску детерминацију. Разлог ове појаве је то што се при вишечланској детерминацији паралелизам чланова координативне синтагме истиче било употребом антецедентног везника иза једнократно употребљеног антепозитивног детерминатива (дистрибутивна детерминација) или употребом антецедентног везника испред целог израза али уз понављање детерминатива (... и далеко развијенију привреду и далеко развијеније школство), док такав положај антецедентног и без понављања детерминатива индицира да се овај приписује само првом члану. Међутим, оваква употреба експресивног полисиндета је ретка, а и представља експресивну модификацију реченице, тако да нема већег значаја за једнозначну преформулацију.

Паузе (и с њима корелативно кретање интонације) могу послужити за идентификовање обима детерминације, нпр. *сива кошуља — и џемпер и кошуља — и џемпер сиве боје* (једночланска детерминација) : *кошуља и џемпер — сиве боје* (дистрибутивна детерминација). Међутим, да би оваква демаркација заиста била ефикасна, потребан је врло изразит изговор дате координативне синтагме, обично подстакнут свесном тежњом да се уклони могући неспоразум. Међутим, пошто говорник углавном није свестан могуће појаве паразитског значења, изговор најчешће није довољно изразит за аутоматско и поуздано идентификовање обима детерминације. Сем тога, неке сегментације не звуче природно, нпр. *сива — кошуља и џемпер*.

Зарез између чланова координативне синтагме а испред везника и (*сива кошуља, и џемпер и кошуља, и џемпер сиве боје*) могао би да укаже на одсуство дистрибутивног значења и да тако неутралише амбивитет. Међутим, таква употреба зареза није уобичајена. Што се пак тиче употребе удвојеног зареза (*сива кошуља, и џемпер, ... и кошуља, и џемпер сиве боје, ...*), и она овде указује на једночланску детерминацију, али је ретка, а члан између зареза добија карактер придодатог дела.

Напомена. — Црта којом се обележава експресивна пауза тешко да може бити поуздан индикатор обима детерминације, јер се из писаног текста не може видети тачно кретање интонације, која је, уз паузу, важна компонента овог начина истицања; ул. *Замисли, купио је сиву кошуљу — и џемпер!* (или ... и — *џемпер!*), *Замисли, купио је кошуљу — и џемпер сиве боје!* (или ... и — *џемпер сиве боје!*), *Замисли, купио је кошуљу и џемпер — сиве боје!*

Секундарни конфигурациони фактори

Досад је било говора о аспектима конфигурације координативне синтагме који су се тицали појаве хомонимности једночланске и вишечланске детерминације, могућности примене дистрибутивне детерминације и потенцијалног ефекта структурних сигнала који се јављају у координативним конструкцијама. Но поред тога у оквиру конфигурације датог израза могу постојати и неке компоненте које су релевантне за проблем амбигвитета зато што могу да посредно укажу на обим детерминације и тиме отклоне амбигвитет, дакле, да функционишу као неутрализатори амбигвитета. Такве компоненте су: начин реализовања кореференције некоег дела детерминатива и чланова координативног низа, прамтички број падежног детерминатива и корелација међу детерминативима.

Кореференција детерминатива и координативног низа. — Овај фактор могу да илуструју следећи примери:

- (1) Марко и Никола са оцем
- (2) Марко и Никола са својим оцем
- (3) Марко и Никола са њиховим оцем
- (4) Марко и Никола са Марковим оцем
- (5) Марко и Никола са његовим оцем
- (6) Марко и Никола са Николиним оцем

У свим овим изразима постоји проблем обима детерминације (да ли су и Марко и Никола у друштву са оцем или само Никола), а у прва два израза нејасно је и да ли се ради о њиховом заједничком оцу или је то само Николин отац, јер Марко и Никола не морају бити браћа. У изразитом говору и овде би паузе могле да укажу на то да ли се детерминатив везује за оба члана координативног низа или само за онај уз који стоји. Но, ако говор није изразит или је у питању писани текст, прва четири израза би била двозначна, а прва два и вишезначна, с тим што би нека значења могла бити више или мање вероватна. Последња два израза су, међутим, једнозначна: у оба случаја реч је о Николином оцу, само што пети израз упућује на то да је с њим само Никола, а шести — и Марко и Никола. Наиме, и заменица *његов* и придев *Николин* показују да је дата особа Николин, и само Николин, отац. Што се начина исказивања кореференције тиче, формулација са заменицом *његов* (пети пример) могла би бити употребљена и да именица уз коју стоји детерминатив није координирана. Пошто је, међутим, дата именица члан координативне синтагме, формулација указује на једночланокую детерминацију. Насупрот томе, посесивни придев (шести пример) може да се употреби само ако је именица члан

координативне синтагме, односно ако се детерминатив приписује и првом члану синтагме.

Грамматички број надежног детерминатива. — У изразима као што су они наведени у претходном одељку може бити релевантан и граматички број именице која је употребљена као детерминатив, и то ако је дистрибуција појма односно појмова означених том именицом и појмова означених члановима координативне синтагме фиксирана. Код израза *Марко и Никола са (својим) оцем* то није случај јер исти човек може бити отац једног или више синова. Међутим, у изразу *Марко и Никола са (својом) супругом* јасно је, бар у земљи где влада моногамија, да се ради о жени лица означеног именицом уз коју стоји детерминатив, дакле, да је детерминација једночланска. Што се тиче израза *Марко и Никола са (својим) очевима* или *Марко и Никола са (својим) супругама*, ту се ради о дистрибутивном, и то појединачно дистрибутивном односу лица означених детерминативом и лица означених члановима координативне синтагме. Но сама детерминација није дистрибутивног типа, на шта указује чињеница да се дати изрази не могу преформулисати у *Марко са (својим) очевима* и *Никола са (својим) очевима*, односно *Марко са (својим) супругама* и *Никола са (својим) супругама*. Ту је, у ствари, у питању глобална детерминација, која је синонимна са изразима *Марко са (својим) оцем* и *Никола са (својим) оцем*, односно *Марко са (својом) супругом* и *Никола са (својом) супругом*. А ако дистрибутивни однос датих особа није везан, онда не само да се не уклања питање обима детерминације, него се амбивитет чак повећава; уп. *Марко и Никола са сестрама*.

Корелација међу детерминативима. — При интерпретацији израза типа *онај лењир и књига на полици* амбивитет обима детерминације показне заменице вероватно би био отклоњен захваљујући претходном контексту, ако је заменица употребљена анафорски, или ситуацији, ако је употребљена демонстративно. Но ако би уместо надежног детерминатива стајала односна реченица, контекст и ситуација не би били неопходни. Наиме, у изразу *онај лењир и књига који леже на полици* показна заменица и односна реченица тичу се оба члана координативне синтагме, с тим што заменица функционише као корелатив односне реченице, док се у изразу *онај лењир и књига која лежи на полици* сваки детерминатив односи само на члан уз који стоји, а показна заменица има или анафорску (а не катафорску) или демонстративну функцију. Ова диференција постигнута је, с једне стране, захваљујући конгруенцији релативне заменице, која експлицира обим употребе релативне реченице, а с друге

стране, захваљујући томе што разлици у функцији релативне реченице одговара разлика у функцији показне заменице.

Напомена. — Кад постоји корелација али детерминатив на који се упућује није конгруентан, положај, а и понављање корелатива може да идентификује обим детерминације; уп. *двозначно брз и окретан као мачка са једнозначним тако брз и окретан као мачка или тако брз и тако окретан као мачка* (вишечланска детерминација) и *брз и тако окретан као мачка* (једночланска детерминација).

Семантички фактори

Одсуство директних или индиректних формалних обележја обима детерминације још не значи да ће дати израз изазвати недоумицу или довести до неспоразума. Наиме, семантички односи међу лексичким јединицама у оквиру датог израза и семантички моменти унутар реченице као целине врло често обезбеђују једнозначност, односно неутралишу потенцијални амбигвитет. Ово потиче од тога што се у одређеним случајевима услед деловања оваквих фактора детерминатив може везати само за члан координативне конструкције уз који стоји, док у неким другим његово значење мора да се припише свим члановима. А поред ових фактора, који су прави неутрализатори амбигвитета, постоје и такви који не уклањају двозначност, него само фаворизују једну од алтернативних интерпретација.

Фактори који упућују на једночланску детерминацију

Семантичка инкопатибилност детерминатива и потенцијалног детермината. — Ако је значење детерминатива инкопатибилно са значењем члана координативне синтагме коме би, по конфигурационим карактеристикама, то значење могло бити приписано, онда је интерпретација у смислу дистрибутивне детерминације искључена, те остаје само једно значење — једночланска детерминација. На пример, у изразу *кожна фотеља и орман*, придев *кожни* се не би употребио уз именицу *орман* ни ван координативне синтагме (**кожни орман*), јер појам означен именицом нема својство који би се могло конкретизовати значењем наведеног придева. Самим тим отпада могућност имплицитне детерминације протезањем значења придева *кожни* употребљеног уз именицу *фотеља*.

Блокирање детерминатива због фразеолошке употребе. — Један много ређи, али интересантан случај илуструју примери:

слепи миш и сова, бели лук и млеко, стари сват и девер. Синтагме слепа сова, бело млеко и стари девер сасвим су могуће, па ипак у датим изразима значење придева *слепи, бели и стари* свакако се приписују само именици уз коју стоје. Разлог томе је што се овде ради о фразеолошким односно термилошким изразима, у којима су наведени придеви употребљени у специјалној функцији, која не одговара евентуалној употреби уз други члан синтагме, тј. обичној употреби тих придева. Чак и у случајевима где постоје одређена блискост значења, нпр. *северни пол и Америка* или *дивља мачка и патка*, првенство би имала једночланска интерпретација, док би се као формулација вишечланске детерминације очекивала конфигурација са поновљеним детерминативом: *северни пол и Северна Америка, дивља мачка и дивља патка*.

Информативна неприхватљивост дистрибутивне детерминације. — Детерминатив може у принципу бити семантички компатибилан са потенцијалним детерминатом а да се његово значење ипак приписује само детерминату који је директно одређен тим детерминативом, јер би се приписивање дате особине другом члану координативне синтагме косило са нашим уобичајеним представама о свету око нас. На пример, у реченици: *Дошло је до сукоба између студената и полицајаца у униформама* било би неуобичајено да се детерминатив *у униформама* протегне и на реч *студенти* ако нормално студенти не носе униформе. А ако би студенти у датој прилици због неког разлога заиста били униформисани, свакако би била употребљена нека формулација којом би та чињеница била истакнута, нпр. *Дошло је до сукоба између полицајаца у униформама и студената, који су такође носили униформе*.

Редундантност протезања значења детерминатива. — Ако би наведена реченица гласила: *Дошло је до сукоба између студената и полицајаца у цивили, детерминатив у цивили* везао би се само за именицу уз коју стоји (*полицајци*), али из другог разлога. Наиме, док је у вези с појмом *полицајац* ова одредба информативно релевантна, јер су полицајци већином униформисани, таква информација у вези са студентима била би редундантна (сувишна).

Семантички фактори који упућују на дистрибутивну детерминацију или је фаворизују

Допунска функција детерминатива. — Ако је без имплицитног значења детерминатива значење потенцијалног детермината непотпуно, другим речима, ако он не може да се употреби сам, онда се

такође намеће само једна интерпретација, али овога пута у смислу дистрибутивне детерминације. Такав је случај у изразима: *отварање и затварање врата, ископавање и превозење руде, гајење и прерада памука, или пак почетак и крај књиге*. Ради се, дакле, поглавито о падежним детерминативима, и то рекцијским.

Детерминатив као обавезни идентификатор. — У примеру: *Дошли су Марков брат и сестра* свакако је реч о Марковој сестри (дакле детерминација је дистрибутивна), јер иначе тај појам не би био довољно идентификован. По томе се овакви случајеви разликују од случајева типа: *Дошли су ми у госте Марков брат и сестра, где се сестра може схватити и као моја сестра, и то захваљујући дативу ми*. Ту је, значи, могућа и једночланска детерминација, тј. везивање придева *Марков* само за именицу *брат*.

До обавезног подразумевања детерминатива долази и тамо где је он неопходан за контрастивну идентификацију; уп., нпр., израз *голман и бекови гостујућег тима*: ту се свакако ради о голману који игра за гостујући тим, јер би се иначе морало истаћи да се ради о голману домаћег тима.

Недовољна информативна мотивисаност употребе самог члана координативне синтагме. — Ову појаву може да илуструје реченица: *И од доброг оца и мајке рађају се лоша деца*. Ту би без имплицирања значења придева *добар* уз именицу *мајка* употреба ове именице била информативно немотивисана. Наиме, таква информација би била редундантна, пошто мајка рађа и добру и лошу децу. Овде је, дакле, тежиште на томе да се ради о доброј мајци, а не било каквој.

Напомена. — Овде је занимљиво и то да би понављање придева унеколико изменило смисао реченице, јер док се при наведеној формулацији отац и мајка схватају као пар (= и ако су оба родитеља добра, деца могу бити лоша), у случају понављања придева пре би се схватило да се предикат приписује сваком члану координативне синтагме посебно (= било да је отац добар било да је мајка добра, деца могу бити лоша).

Имплицирање детерминације из фразеолошких разлога. — Ако би неко изјавио да је видео на небу *летеће тањире и цигаре*, онда би то свакако значило да је он видео округле и дугуљасте летилице, а не летилице округлог облика и цигаре за пушење. Дакле, придев се мора схватити дистрибутивно јер би без њега именица имала своје обично значење, различито од фразеолошког значења које добија у споју с придевом, а обично значење ове именице у датој ситуацији не би било прихватљиво.

Кохезија детерминатива. — На крају треба споменути и два честа фактора који, за разлику од претходних, не уклањају дво-

значност јер не намећу обавезно дистрибутивну детерминацију, али који су значајни зато што могу да у знатној мери фаворизују такву интерпретацију. Ту пре свега спада семантичка кохезија међу члановима координативне синтагме, који чине једну функционалну целину, или су паралелни, корелативни, сродни и сл.; нпр. *отац и мајка, људи и жене, ученици и ученице, романи и приповетке, флора и фауна, улажење и излажење*. Ако се ради о таквим изразима, онда постоји изразита тенденција да се садржај детерминатива схвати као паралелно приписан свим члановима координативне синтагме.

Напомена. — Кад су чланови координативне синтагме срасли у један израз, нпр. *кост и кожа*, или означавају јединствен појам, нпр. *Босна и Херцеговина* (= СР БиХ), онда се детерминативи приписују целој координативној синтагми, нпр. *сама кост и кожа, суседна Босна и Херцеговина*.

Афинитет детерминатива и потенцијалног детермината. — Уколико је особина означена детерминативом вероватнија, обичнија, типичнија, чешћа и сл. код појма означеног потенцијалним детерминатом, утолико је већа вероватноћа да ће детерминатив бити интерпретиран дистрибутивно, и обрнуто. Уп., нпр., израз *кожна ташна и рукавице*, где је дистрибутивна интерпретација не само прихватљива него и врло вероватна, и израз *кожна ташна и панталоне*, где је једночланска детерминација много уверљивија.

Ванреченична информација

Знање у вези са предметом разговора које говорник поседује још од раније или га је стекао на основу претходног тока комуникације (контекста), као и информације које му пружа говорна ситуација представљају значајне факторе за тачно разумевање реченице. Сем тога, наставак комуникације може у одређеним случајевима да накнадно отклони недоумицу или послужи као корекција нетачне интерпретације.

Постојећа информација

Познавање фактичког стања. — Ако говорник зна појаве о којима је реч, он аутоматски приписује датом изразу тачно значење, односно за њега интерпретација не представља проблем ни кад је израз потенцијално двозначан. На пример, неко ко је присуствовао куповини и видео боју џемпера знаће на основу тога да ли се питање: *Како ти се допада Маркова сива кошуља и џемпер?* тиче сивог џемпера или не. А то још више важи за

реченицу која се односи на конкретну ситуацију, нпр. *Да ли да купим ону сиву кошуљу и џемпер?* јер саговорник види да ли је џемпер сив или не.

Потенцијално контрастивне одредбе. — Реченица: *Дошли су Марков млађи брат и сестра* сама по себи је двозначна. Међутим, за говорника који већ зна, одраније или из контекста свеједно, да ли Марко има само једну сестру или пак има и млађу и старију сестру, неће бити проблем да у првом случају схвати детерминацију као једночланску (= сестра и млађи брат), а у другом као дистрибутивну (= млађи брат и млађа сестра). Дакле, ако се ради о потенцијално контрастивним (диференцијалним) одредбама, битно је знање о томе да ли контрастирању има места или не.

Упућивање и реаговање на контекст и ситуацију. — За интерпретацију значења анафорских и демонстративних детерминатива контекст и ситуација представљају, наравно, битне факторе, и то факторе који обично неутралишу потенцијалну двозначност. Ево неколико примера. Ако саговорник зна да ли се у претходном контексту спомиње само кошуља или се пак спомињу заједно и кошуља и џемпер, он ће без тешкоћа интерпретирати израз *таква кошуља и џемпер* (у првом случају као једночланску, а у другом као дистрибутивну детерминацију). Ни интерпретација изрaza *други људи и жене* или *остали људи и жене* неће бити иста у контексту где се спомињу само мушкарци (једночланска детерминација) или и мушкарци и жене (дистрибутивна детерминација). А нешто слично вреди и за израз *онај лењир и књига на полици*, где ће показивање руком само на лењир, који се не налази на полици, или пак и на лењир и на књигу, који леже на полици, обезбедити тачну интерпретацију.

Поред упућивања у ужем смислу среће се и алудирање на претходни контекст или ситуацију. И то је један од релевантних момената. На пример, ако је већ споменуто да је неко купио плаву кошуљу и плав џемпер, онда реченица *Ја више волим сиву кошуљу и џемпер* неће изазвати недоумицу о томе да ли се ради о сивом џемперу, јер се овде, због контраста са претходном ситуацијом, намеће дистрибутивна интерпретација.

Накнадна информација

Накнадно једнозначно обавештење. — Наставак комуникације овде најбоље може да помогне ако се критични (сумњиви) део информације изнесе накнадно у недвосмисленом облику, пре свега директним приписивањем датог или алтернативног детерминатива појму који је био означен потенцијалним детермина-

том. На пример: *Марко је купио сиву кошуљу и џемпер. Мени се тај сиви џемпер веома допада. : Мени се тај плави џемпер веома допада.*

Накнадно контрастирање. — Чарлс Хокет је навео два интересантна примера који могу да илуструју значај накнадног контрастирања. Они у преводу гласе: *Стари мушкарци и жене су остали код куће, док су млади мушкарци отишли у рат. — Стари људи и жене су остали код куће, док је млади свет отишао на игранку.*³ Чињеница да се у првом примеру накнадни контраст стари : млади тиче само мушкараца јасно указује да се и придев стари тиче само мушкараца, а не и жена. Насупрот томе, у другом примеру контрастирање са оба члана синтагме намеће дистрибутивну интерпретацију.

Накнадно упућивање на дати израз. — Ово нису фактори који увек отклањају двозначност. На пример, ако се на реченицу *Марко је купио сиву кошуљу и џемпер* реагује са *И ја желим такав џемпер*, двозначност остаје јер се не може тачно одредити да ли се заменицом такав упућује на боју или на неку другу карактеристику џемпера. Па ипак, ни ови фактори нису без значаја. Ево два-три примера. Ако се каже: *То су били стари људи и жене и, такви, они нису могли много да помогну*, чињеница да се упућује на целу координативну синтагму и да уз реч жене нема другог детерминатива индицира да су оба члана одређена придевом стари. Уп. и пример: *Марко је купио сиву кошуљу и џемпер. — И ја бих желео такав сиви џемпер* какав сам видео код Марка (идентификација или потврда дистрибутивног значења детерминатива у координативној синтагми) : *И ја бих желео такав плави џемпер* какав сам видео код Марка (искључивање дистрибутивне детерминације). Или: *Марко је купио сиву кошуљу и џемпер и добро је урадио јер су сиви џемпери практични* (идентификовање дистрибутивне детерминације).

З а к љ у ч а к

Наведени тип амбигвитета условљен је чињеницом да се у координативним конструкцијама идентични делови обично изричу само уз један члан конструкције, док се код осталих делова подразумевају, чиме се ствара могућност за формално подударање са конструкцијама у којима оваквог дистрибутивног

³ *The old men and women stayed at home while the young men went to war. — The old men and women stayed at home while the young folks went dancing.* Charles F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, 1967, 153.

имплицирања нема, тј. за појаву хомонимије и у вези с њом за појаву конкурентних интерпретација значења дате конфигурације. А корелативно с овим, са аспекта детерминације ради се о томе да у вези са координативним конструкцијама детерминативи и без посебних формалних обележја могу — али не морају — имати другачији обим функције од онога који имају кад су употребљени ван таквих конструкција, због чега се може поставити проблем тачног интерпретирања односа детерминације и координације.

У суштини, овај проблем се своди на однос економичности и ефикасности комуникације. Наиме, имплицирање истоветних делова координативне конструкције овакако је врло економично, јер уклања редундантне делове формалне конфигурације, али понекад може да представља сметњу за успешну комуникацију. Ипак, пошто се хомонимност јавља тек при комбинацији неколико формалних момената и пошто обично постоје додатни формални и семантички фактори који уплћују на исправну интерпретацију, до стварних неспоразума ретко долази.

Фактори релевантни за овај тип амбигвитета истовремено су и бројни и разноврсни. Према својој природи они се могу разврстати на *конфигурационе (основне и секундарне), семантичке и контекстуално-ситуационе (одн. факторе ванреченичне информације)*. Што се пак тиче ефекта ових фактора на амбигвитет, могу се разликовати *фактори стимулатори амбигвитета и фактори неутрализатори амбигвитета*.

У факторе стимулаторе амбигвитета спадају оне компоненте конфигурације које доводе до хомонимности једночланске и вишечланске детерминације (број и, код придевских одредби, конгруенција детерминатива) и које карактеришу конфигурацију у којој се значење формално једночланско употребљеног детерминатива може имплицирати и уз друге чланове координативне синтагме (главни такав фактор је линеарна реализација оваквих израза). Оно што је важно истаћи јесте да аспекти конфигурације којих се тичу ови фактори могу евентуално имати и другачије конфигурационе реализације, и то такве које уклањају амбигвитет, дакле спадају у неутрализаторе амбигвитета. Важност ове чињенице лежи у томе што се компоненте конфигурације које стимулишу амбигвитет могу замењивати алтернативним компонентама које не дозвољавају појаву амбигвитета (нпр. једнократна употреба детерминатива вишекратно или једна линеарна реализација другом), чиме се постижу једнозначне формулације.

Фактори неутрализатори амбигвитета, поред појединих конфигурационих компоненти, нарочито секундарних, обухватају семантичке и контекстуално-ситуационе факторе. Ови фактори

су посебно значајни јер баш захваљујући њиховом дејству, појединачном или комбинованом, до недоумица или неспоразума ретко долази и у случајевима када формалне карактеристике датог израза намећу појаву амбивитета.

Што се тиче алтернативних формулација којима се жељено значење може недвосмислено исказати, оне су, као што је већ истакнуто, засноване пре свега на замени једних вредности одређених аспеката конфигурације (нарочито броја детерминаната и линеарне реализације датог израза) другим вредностима — оним које искључују амбивитет. Овакве замене нису једини могући начин једнозначне реализације датог израза нити увек представљају стилски најбољу преформулацију, али су ипак најважније јер су константно системски повезане са карактеристикама оригиналне, вишезначне реализације, а уз то не зависе од лексичког садржаја датог израза.

Љубомир Поповић